

УДК 371.134+39(477)

Оксана Циганок

РЕАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА ДО УКРАЇНОЗНАВЧОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ

У статті презентовано реалізацію моделі підготовки майбутнього вчителя-філолога до українознавчої роботи в школі. Увага акцентується на ролі педагога в сучасному освітньому процесі. Підготовка майбутнього вчителя до українознавчої роботи в школі передбачає оволодіння ним певною сумою українознавчих знань, умінь і навичок, необхідних для успішної професійної діяльності. Розкрито зміст концентрів українознавства.

Ключові слова: *підготовка, українознавство, знання, уміння і навички, українознавча підготовка, вчитель-філолог, модель підготовки вчителів-філологів до українознавчої роботи в школі, концентри українознавства.*

В статтє представлена реалізація моделі підготовки будучого учителя-філолога к украиноведческой работе в школе. Внимание акцентировано на роли педагога в современном образовательном процессе. Подготовка будучого учителя к украиноведческой работе в школе предусматривает овладение им определенной суммой украиноведческих знаний, умений и навыков, необходимых для успешной профессиональной деятельности. Раскрывается смысл концентром украиноведения.

Ключевые слова: *подготовка, украиноведение, знания, умения и навыки, украиноведческая подготовка, учитель-филолог, модель подготовки учителей-филологов к украиноведческой работе в школе, концентры украиноведения.*

At the article was presented the realization of model preparation of future teacher-philologist for Ukrainoznavstvo work at school. The attention was paid to the role of the teacher in the modern educational process. The preparation of future teacher-philologist for Ukrainoznavstvo work at school provides certain amount of Ukrainoznavstvo knowledge and skills that are required for successful professional activity. The content of concentrers of Ukrainoznavstvo was showed. Distribution of educational material for the concentrers «Ukraine – ethnos», «Ukraine – nature, Ethnology», «Ukraine – language», «Ukraine – nation, state», «Ukraine – culture», «Ukraine – international relationships», «Ukraine – mentality, fate», «Ukraine, Ukrainians of the world – historical mission» helps to prepare future teacher-philologist for Ukrainoznavstvo work at school. Implementation of the model of preparation of future teacher-philologist for Ukrainoznavstvo work at school was held under the

organizational stages: preparatory, motivation, content and practical; as the result of each stage we have future stage of the competence of the future teacher-philologist, his willingness to carry out Ukrainoznavstvo work at school.

Key words: *preparation, Ukrainoznavstvo, knowledge and skills, Ukrainoznavstvo education, teacher- philologist, model of training of teachers-philologist for Ukrainoznavstvo work at school, the concentrers of Ukrainoznavstvo.*

Реалізація моделі підготовки майбутнього вчителя-філолога до українознавчої роботи в школі відбувалася згідно організаційних етапів: підготовчий, мотиваційний, змістово-практичний.

Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи здійснювалася згідно досліджень співробітників Науково-дослідного інституту українознавства. В її основі – розуміння поняття «українознавство» як цілісної системи знань, цілісного феномена, яким є Україна й світове українство, що можуть бути розкриті лише через органічне співвіднесення таких концентрів пізнання як «Україна – етнос, нація»; «Україна – природа»; «Україна – мова»; «Україна – суспільство, держава»; «Україна – культура (матеріальна й духовна)»; «Україна у міжнародних відносинах»; «Україна – доля, ментальність, історична місія». Поєднання концентрів із знанням етапів розвитку українознавства, розуміння себе і світу, а також таких філософських і моральних понять як «життя – смерть», «прекрасне – потворне», «добро – зло», «людяність – жорстокість», «честь – безчестя», «вічне – тимчасове» тощо. Тобто розуміння причиново-наслідкових зв'язків, індивідуального – національного – загальнолюдського, земного й космічного допоможе досягнути зміст українознавства як науку самопізнання українського народу.

Проблема підготовки майбутніх учителів-філологів знайшла своє вирішення у працях Л. Базиль, Т. Бельчевої, О. Гуманкової, В. Денисенко, О. Земки, В. Коваль, О. Коник, О. Копусь, К. Павелків, О. Семенов, Ю. Тракоші, Є. Яковенко-Глушенкової тощо. Етнопедагогічна підготовка майбутніх учителів стала об'єктом наукового інтересу А. Даник, Т. Дем'янюк, К. Журби, Л. Йовенко, А. Кайсарової, Н. Лисенко, В. Постового, М. Стельмаховича, М. Харитонова, С. Черепанової та ін.. Питаннями українознавчої освіти займалися С. Денисюк, С. Єрмоленко, П. Ігнатенко, Л. Касян, П. Кононенко, В. Личковах, І. Терешко, Є. Сявакко, Т. Усатенко, Г. Філіпчук та ін.

Мета статті – розглянути реалізацію моделі підготовки майбутнього вчителя-філолога до українознавчої роботи в школі.

На першому етапі – підготовчому – студенти I – II курсів отримували базові знання з українознавства: історія становлення і розвитку фольклору, етнографії як науки; періодизація фольклору; напрями та школи фольклористики; жанрова система, тематика та проблематика фольклору; походження та етнічний розвиток українців; формування етнічної території українців; етнографічне районування; традиційні ремесла,

промисли, звичаї та обряди українців; теоретичних основ польової фольклорної та етнографічної роботи тощо.

На заняттях з етнографії України та методики українознавчих досліджень у студентів формувалися уміння аналізувати наукові доробки вчених; аналізувати фольклорні твори з точки зору різних шкіл фольклористики; визначати і розшифровувати знакову і вербальну символіку; давати характеристику різним фольклорним жанрам; виконувати твори різних фольклорних жанрів; володіти методами та прийомами пошуково-дослідницької роботи з фольклору та етнографії; збирати, класифікувати та досліджувати регіональний фольклор;

На цьому етапі використовувалися концентри «Україна – культура (матеріальна й духовна)»; «Україна – мова».

Концентр «Україна – культура» поєднує численні питання, що стосуються теоретико-методологічного і практичного дослідження вітчизняної культури.

Ключове з них стосується самого поняття культура. У «Культурологічному словнику-довіднику» З. Гіптерса культура визначається як «Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії» [4, с. 173–174]. Відповідно культура поділяється на матеріальну, її становлять матеріальні цінності, та духовну – досягнення суспільства в галузі освіти, науки, мистецтва, літератури, в організації державного і суспільного життя. Ще одне пропонуване визначення: «Визначальний фактор потреб і поведінки людини, яка засвоюється у сім'ї чи через інші суспільні інститути певний набір цінностей, стереотипів сприйняття, поведінки і дій у навколишньому середовищі» [4, с. 173–174].

Людина та її культура існують близько трьох (за іншими висновками біля п'яти) мільйонів років. Сучасна культура з'явилася, згідно з дослідженнями культурологів, після занепаду античного світу.

Автори навчального посібника «Культурологія: культурогенез» Н. Ніколова, М. Чмихов наголошують, що «вся культура людства є насамперед його давньою культурою» [10, с. 11].

Д. Антонович підкреслював, що культурний розвиток кожного народу проходив у процесі постійних взаємовідносин різних народів між собою, постійного перехреснування культурних взаємовпливів [13, с. 21].

На підставі сучасних досліджень у різних галузях науки студенти робили висновки про те, що на формування етнічної культури, мови, релігії, психічного складу етносу впливають географічне (природне) середовище існування. Знання традиційної культури нашого народу студенти отримували на заняттях з історії української літератури, історії української культури, етнографії України, фольклору, української міфології, основи народознавства тощо.

Сучасне осмислення взаємодії мови, людського чинника та культурних цінностей відображене у концентрі «Україна – мова».

Українська мова у широкому смислі є духовною ознакою, за визначенням В. Кононенка, вона – «складник духовної культури народу-носія цієї мови та культури» [7, с. 9].

І. Огієнко у праці «Українська культура» писав: «В самій мові нашій одбився дух нашого народу, по коренях слів можна довідуватись і про культуру нашу» [11]. Можемо з упевненістю стверджувати, що в українській мові збережено історію народу, що засвідчується дослідженнями вітчизняних мовознавців. Як зазначає П. Мовчан: «Людина протистоїть Часові саме в Слові, і бореться з безпам'ятством, з ентропією Словом. Власне, Слово, і є Пам'ять... Пам'ять відбирає і відстоює всі цінності, без яких людина ніщо. Хто зрікається рідної мови, той зрікається усієї духовної спадщини свого народу. Мова пам'ятає і зберігає таємниці, в ній прихований вищий зміст» [9, с. 162].

Отже в українській мові, яка є не тільки засобом спілкування, а й містилищем історичної пам'яті зберігається світ поетичних уявлень, мораль, етика, душа народу.

Тому концентр «Україна – мова» використовувався на заняттях з усіх дисциплін як-от історія української мови, стилістика, сучасна українська мова, історія української літератури, фольклор, міфологія, етнографія України та ін.

Навчальна дисципліна «Етнографія України», викладається на I курсі. На заняттях студенти знайомляться з теорією етносу, історією етнографії як науки, формуванням української етногенетичної ніші, проблемами етногенезу українців, комплексами традиційної матеріальної культури українців (основними та допоміжними галузями господарства, традиційними промислами та ремеслами, житлом та формами поселень, народним вбранням, кулінарією), духовною культурою українців (народний календар та календарна обрядовість, вірування та повір'я, народна символіка, ужиткове мистецтво), традиційною соціонормативною культурою (громадський побут, звичаєве право, родинний побут та сімейна обрядовість), етнопсихологією українців і представників етнічних меншин України.

Програмою передбачено виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань, однією з форм яких є підготовка студентами рефератів та повідомлень на запропоновані теми: «Роль Тараса Шевченка у розвитку етнографічної думки в Україні», «Роль Івана Франка у розвитку етнографічної думки в Україні», «Роль Лесі Українки у розвитку етнографічної думки в Україні», «Роль Петра Чубинського у розвитку етнографічної думки в Україні», «Роль Миколи Сумцова у розвитку етнографічної думки в Україні», «Роль Хрисанфа Ящуржинського у розвитку етнографічної думки в Україні», «Питання українських територій у працях Володимира Кубійовича», «Основні риси національного характеру українців», «Використання замовлянь у народній медицині», «Народні прикмети і метеорологія», «Демонічна лексика в науковій спадщині Володимира Гнатюка», «Дослідження світоглядних уявлень

давніх слов'ян у працях І. Нечуя-Левицького», «Дохристиянські та християнські мотиви у календарній обрядовості українців», «Народний господарський календар українців», «Традиційне дошлюбне спілкування молоді», «Етнолінгвістичний зміст української хати» тощо.

Одна з найвагоміших навчальних дисциплін у підготовці майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи – «Методика українознавчих досліджень». Під час теоретичного навчання студенти закріплювали знання з українського фольклору, знайомилися з завданнями майбутньої практики, вчилися використовувати регіональні фольклорні матеріали, спілкуватися з респондентами на побутовому рівні, вести бесіду, слухати співрозмовника, аналізували матеріали попередніх експедицій, вивчали історію розвитку пошуково-дослідницької роботи (кінець XVIII – початок XX століття), зокрема історію підготовки студентів до пошукової українознавчої роботи.

Особлива увага приділялася вивченню теми «Організація польових досліджень». У процесі роботи студенти знайомилися з визначенням поняття «експедиція», прийомами обстеження (вибірковий і суцільний), видами дослідницької роботи: тривалими (розрахованими на кілька місяців, один чи кілька сезонів) та короткотерміновими (розрахованими на кілька тижнів чи днів), основними етапами експедиційної роботи: підготовчим, основним, підсумковим.

Майбутні науковці вчилися вести польовий щоденник, в який заноситься вся інформація про експедицію, отримували перший досвід фіксації речових матеріалів за етапами:

1. Опис предметів чи явищ.
2. Графічні прийоми: малювання, креслення, копіювання.
3. Фотографування.

Детальний опис експонатів майбутні педагоги вчилися робити за схемою:

1) місце і дата придбання речі; 2) повне ім'я власника речі; 3) ім'я, вік і місце проживання тих, хто користувався цією річчю; 4) ім'я, вік (або дата виготовлення) і місце проживання того, хто можливо, виготовив цю річ; 5) назва речі місцева і загальноприйнята; 6) призначення речі і спосіб її застосування; 7) короткий опис речі (з акцентуванням на її особливостях, специфіці).

На лабораторних заняттях студенти прослуховували аудіозаписи, переглядали відеоматеріали, зроблені під час експедицій, вчилися визначати приналежність твору до того чи іншого фольклорного жанру, набували необхідних знань [12, с. 21].

Активізації навчально-методичної діяльності студентів-філологів-українознавців сприяло проведення різного виду практик, які є невід'ємною і важливою складовою підготовки майбутніх словесників. Власне, це творчий майданчик, де студенти отримували перший практичний досвід, навички в розв'язанні різноманітних педагогічних задач, що виникатимуть

у професійній діяльності.

Запорукою успішного проведення польового дослідження, фіксації достовірних відомостей, ефективного опрацювання архівів та подальшого наукового використання зібраних фольклорно-етнографічних матеріалів стали програми-запитальники для фольклорної та етнографічної практик.

Особлива увага приділялася формуванню умінь і навичок роботи з респондентами та запису фольклорного репертуару. У цій роботі допомагали розроблені співробітниками науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю» (керівник – кандидат педагогічних наук, професор Н. Сивачук) програми-запитальники для фольклорної та етнографічної практик, які поділяються на загальні та тематичні.

Вони допомагали студентам з'ясувати структуру фольклорної традиції досліджуваної місцевості: фольклорні твори яких жанрів, які звичаї й обряди побутують у населеному пункті; зміст, функціональні і формальні особливості наявних фольклорних й обрядових реалій. Наприклад, під час запису весільного обряду студенти окреслювали й описували основні етапи весілля, обрядодії, їх зміст, час проведення, склад учасників, які пісні, ладканки, приспівки і час їх виконання; виявляли фольклорний репертуар на рівні змісту (мотиви, сюжети творів), вчилися орієнтуватися, про що співається в тому чи іншому творі (зокрема через декодування його символіки).

Ми пропонували студентами закласти в кожний пункт існуючої програми-запитальника кілька опорних питань:

а) зміст явища – Що виконують, роблять, співають, кажуть, розповідають, примовляють, танцюють? б) час, умова виконання – Коли виконують, святкують (починають, закінчують)? в) місце виконання – Де виконують, святкують? г) виконавець – Хто виконує, святкує (стать, вік, кількість та ін.)? г) народна назва – Як називають (твір, обряд, свято)? д) походження явища – Від кого навчилися? е) стан побутування – Чи ще виконують, святкують?

Це значно полегшило роботу з дослідження та фіксації різноманітних фольклорних явищ [3, с. 4–5].

Щоб отримати якнайдостовірнішу інформацію ми радили перевіряти записані повідомлення в інших респондентів того ж населеного пункту. Чим більше підтверджень студенти отримували під час наступних опитувань, тим більше підстав мали довіряти зібраним відомостям.

Для виявлення жанрової різноманітності фольклорних явищ використовувався метод картографування (коли відповідним умовним значком на карті позначаються територіально-ареальне поширення, ступінь популярності в тому чи іншому середовищі певних жанрів усної народної творчості) [5, с. 12]. За допомогою картографування відкривається можливість конкретизації меж традиційних ареалів поширення фольклорних явищ, з'являється шанс докладніше побачити загальну картину українського фольклору, його регіональних особливостей та жанрового поширення.

Під час дослідження вище окресленої території застосовувалися такі методи дослідження: порівняльно-історичний, типологічний, комплексний аналіз, компонентний (системний), реконструктивний (метод пережитків).

Отже, організація пошукової студентської роботи з українознавства є складним процесом, який включав низку завдань – навчальне, професійне, наукове, виховне. Навчальне завдання передбачало поглиблення знань з української народної словесності; професійне – формування у студентів навичок фольклориста-збирача; наукове – вироблення у студентів навичок ведення наукового дослідження, уміння спостерігати, порівнювати, співставляти факти, емпіричні дані, автентичний матеріал; виховне – виховання у молоді високих художніх смаків, плекання умінь відчувати і глибоко переживати прекрасне, захоплюватися красою, яка владно входить в наше життя, в духовну потребу сьогодення.

На другому етапі – мотиваційному – застосовувалися концентри «Україна – етнос, нація», «Україна – природа».

Щодо концентру «Україна – етнос, нація», зазначимо, що феномен українців, зумовлений територією (природою), географічним середовищем, окреслюється національним характером, долею, історичною місією народу. Ці питання розглядаються на заняттях з етнографії України, етнології, основ народознавства.

Питання про витоки української нації останні століття знаходиться в центрі гострих дискусій. Упродовж останніх двох – феномен нації став глобальним явищем, що визначає «стан справ у сучасному світі і подальший розвиток людства» [2, с. 433]. Він формує однорідне середовище, що забезпечує виокремлення визначальних психологічних особливостей національної приналежності, яке ґрунтується на спільних культурних надбаннях, мові, побуті, моральних і духовних цінностях, світогляді, релігійних переконаннях, ідеалах.

Наступний концентр «Україна – природа, екологія» вказує на українську землю і природу як на унікальне явище космічної цілісності. Вона містить у собі практично все, що властиве природі планети: моря, озера, ріки, степи і ліси, рівнини і гори.

На заняттях з етнографії України під час вивчення теми «Етнографічне районування України. Етнографічні групи українського народу» студентами були опрацьовані матеріали досліджень щодо впливу природи на людину, зокрема було проаналізовано праці О. Братко-Кутинського, В. Вернадського, Л. Гумільова тощо.

Л. Гумільов писав: «Залежність людини від оточуючої природи, точніше – від географічного середовища, ніколи не викликала сумнівів... Це середовище впливає на людину у тій самій мірі, в якій вона є складовою частиною біосфери... Ландшафти, у яких живуть люди, настільки сильно впливають на їхній організм, що ті, хто не може пристосуватися до них повинен або виїхати на інше місце проживання, або загинути...» [6, с. 29].

О. Братко-Кутинський наголошував, що унікальні природні умови і, передусім, унікальні ґрунти, сприятливий енергетичний потенціал на українських землях стимулювали етногенез.

Наддніпрянщина і Наддністрянщина, за свідченням екологів, – єдине у світі місце, де ширина чорноземної зони досягає 500 км. Крім того, сам чорнозем, на відміну від інших – «кислих», на згаданих землях «солодкий», що забезпечує природну високу якість вирощуваних злаків та ін.

Крім того, значний масив українських земель з часу появи на земній кулі перших наземних рослин та перших тварин (Силурійський період) жодного разу не затоплювався водами морів чи океанів. Це, на думку вченого «означає, що протягом сотень мільйонів років тут зберігався і нагромаджувався родючий ґрунт та послідовно розвивався найбагатший у світі генетичний фонд. Це означає, що протягом усієї історії нашої планети ця земля відігравала роль недоторканої генетичної скарбниці, була чимось на зразок велетенського природного «Ноева ковчега», де формувалась і звідки розселялась по новоутворюваній суші флора і фауна, а разом з нею і людність. Це означає, що саме терени України є тим містичним місцем планети Земля, на якому відбувається передача естафети знань від послідовно змінюючих одна одну рас земної кулі: лемурійської, атлантичної, арійської. Це означає, нарешті, що саме ця земля мала породити сільське господарство нової раси, оскільки лише такий величезний масив такого благодатного ґрунту міг забезпечити сталі врожаї позбавленим ефективною технологією людям арійської раси, що переживали свою кам'яну добу, спонукати їх до землеробства, до осілості, а отже, й до дальшого поступу» [1, с. 20–21].

Акцентувалася увага студентів на тому, що природні умови соціального буття сформували специфічне національне світовідчуття – особливий образ світу, в якому відображені особливості переживання простору і часу етнокультурного хронотипу. Особливості відчуття простору і безмежних сил природи знайшли своє відображення в українських піснях. «Український Sacrum спирається на ідею світовідношення як «СВЯТОВідношення», що позначається на кроскультурних горизонтах філософії української етнокультури» [8, с. 5].

Концентр «Україна – природа, екологія» використовується у процесі вивчення творів давньої та класичної української літератури, а також на заняттях з етнографії України, фольклору, української міфології, етнології, основ народознавства, історії України, історії української культури тощо.

Розподіл навчального матеріалу за концентрами «Україна – етнос», «Україна – природа, етнологія», «Україна – мова», «Україна – нація, держава», «Україна – культура», «Україна в міжнародних відносинах», «Україна – ментальність, доля», «Україна, світове українство – історична місія» сприяє підготовці майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі.

Отже, реалізація моделі підготовки майбутнього вчителя-філолога до

українознавчої роботи передбачає оволодіння студентами системою теоретичних знань про особливості такої роботи в школі, розвиток у них емоційно-ціннісних поглядів та закріплення практичних настанов; активізацію їх навчально-методичної підготовки; вдосконалення технологічних аспектів оволодіння практичними уміннями і навичками організації українознавчої роботи в школі; набуття професійних якостей для успішної діяльності в умовах школи, що забезпечується формуванням мотиваційно-ціннісного, когнітивного та практично-діяльнісного компонентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Братко-Кутинський О. Феномен України : наукове дослідження / О. Братко-Кутинський. – К. : [б. в.], 2008. – 301 с. : мал.
2. Вінтюк Ю. Психологічні чинники націєтворення / Ю. Вінтюк // Народознавчі зошити. – Львів, 2002. – № 5 – 6. – С. 433–438.
3. Вовчак А. Документування фольклорної традиції. Засади організації і проведення польового фольклористичного дослідження, транскрибування й архівування зібраного фольклорного матеріалу : метод. реком. для студ. філол. ф-ту спеціалізації «фольклористика» / А. Вовчак, І. Довгалюк. – Львів, 2012. – 60 с.
4. Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник / З. Гіптерс. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 328 с.
5. Громов Г. Методика этнографических экспедиций / Г. Громов. – М. : Изд-во Московского университета, 1966. – 68 с.
6. Гумилев Л. Н. Эногенез и биосфера Земли / Лев Николаевич Гумилев. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 560 с.
7. Кононенко В. І. Мова у контексті культури : монографія / В. Кононенко. – К. : Івано-Франківськ : Плай, 2008. – 390 с.
8. Личкова В. А. Філософія етнокультури як новітній напрямок народознавства / В. Личкова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія «Філософські науки». – Чернігів, 2010. – Вип. 75 : Другі Кулішеві читання з філософії етнокультури. (25–26 лютого 2010 р., м. Чернігів, ЧНПУ). – С. 3–9.
9. Мовчан П. Мова – явище космічне : есе, літературно-критичні статті / Павло Мовчан. – К. : Всеукр. т-во «Просвіта», 1994. – 168 с.
10. Ніколова Н. І. Культурологія : культурогенез : навч. посібн. / Н. І. Ніколова, М. О. Чмихов. – К. : ВД «Скіф», 2012. – 440 с.
11. Огієнко І. Українська культура : коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
12. Сивачук Н. П. Методика викладання народознавства. Фольклорна практика : навч. посібн. для студ. філол. спец. ВНЗ / Наталія Сивачук. – К. : Науковий світ, 2002. – 65 с.
13. Українська культура : лекції за ред. Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська ; вст. ст. І. М. Дзюби ; перед. слово М. Антоновича ; додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – К. : Либідь, 1993. – 592 с. : іл. – («Пам'ятки історичної думки України»).